

У дэрыватаў кангалезец, мараканец, нікарагуанец, тагалезец, танганец назіраецца налажэнне першага гука суфікса на апошні гук утваральнай асновы: (Конга + **алецец**→канг[а-лецец]-(ø), Марока + **анец**→марак[а-нец]-(ø), Нікарагуа + **анец**→нікарагу[а-нец]-(ø), Тога + **алецец**→таг[а-лецец]-(ø), Тонга + **анец**→танг[а-нец]-(ø)).

Такім чынам, у адназоўнікавых субстантываў, што называюць асобу адносна тэрыторыі, месцазнаходжання, месцапражывання намі выяўлены наступныя марфаналагічныя змены ўтваральнай асновы: **лінейныя**: 1) усячэнне матывавальнай асновы; 2) нарашчэнне асновы і **нелінейныя**: 1) змена месца націску; 2) чаргаванне фанем у сярэдзіне ўтваральнай асновы; 3) чаргаванні зычнага ў фіналі асновы [2, 52].

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуска-рускі слоўнік: у 2 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. К.К. Атраховіч (Кандрат Крапіва). – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: БелСЭ, 1988 – Т. 1. – 813 с.; 1989. – Т. 2. – 748 с.
2. Кароткая граматыка беларускай мовы: у 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 351 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977. – Т. 1. – 608 с.; 1978. – Т. 2. – 768 с.; 1979. – Т. 3. – 672 с.; 1980. – Т. 4. – 768 с.; 1983. – Т. 5. – Кн. 1. – 663 с.; 1984. – Т. 5. – Кн. 2. – 608 с.

ПРА НЕКАТОРЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦА СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Г.А. Арцымянак
Віцебск, ВДУ

Сённяшнія становішча беларускай мовы ў лінгвасоцыуме з’яўляецца даволі парадаксальным і характарызуецца драматычнай супярэчнасцю. Дзяржаўная мова краіны, тытульная мова беларускай нацыі мае высокаразвітую, унармаваную літаратурную форму, багаты слоўнік, вызначаецца дасканалай стылістычнай дыферэнцыяцыяй сродкаў выказвання, сфарміраванымі тэрміналогіямі розных галін ведаў. Разам з тым сфера яе ўжытку істотна абмежавана і паступова звужаецца ў выніку пашырэння блізкароднаснай, больш прэстыжнай рускай мовы. Дастаткова параўнаць дадзеныя двух перапісаў насельніцтва, праведзеных у суверэннай Рэспубліцы Беларусь (табл. 1).

Табліца 1

Адказы жыхароў Беларусі на пытанні пра мову (у %)

Статус мовы	Назвалі беларускую роднай мовай		Назвалі беларускую мовай штодзённых дамашніх зносін	
	1999	2009	1999	2009
Усё насельніцтва	73,7	53,2	36,7	23,4
Вясковае насельніцтва	89,2	79,7	74,7	58,7
Гарадское	66,9	44,0	19,8	11,3

насельніцтва				
--------------	--	--	--	--

Крыніцы: [1, 210]; афіцыйны сайт Нацстаткама РБ belstat.gov.by

Як бачна, беларуская мова імкліва страчвае пазіцыі ў грамадстве, і адбываецца гэта не толькі з прычыны змяншэння ўдзельнай вагі вясковага насельніцтва (у 1999 г. – 30,7%, у 2009 г. – 25,7%). Відавочна, вызначальнымі тут з’яўляюцца шматлікія неадназначныя фактары сучаснага сацыяльна-палітычнага і культурна-ідэалагічнага жыцця. Невыпадкова найбольш паслабела за 10 гадоў успрыманне беларускай мовы як сродку нацыянальнай самаідэнтыфікацыі (адносна колькасць беларусаў у этнічным складзе насельніцтва краіны нават крыху ўзрасла – з 81,2% да 83,7%). За гэты ж час руская мова павялічыла колькасць актыўных карыстальнікаў у сферы паўсядзённых бытавых зносін з 62,8% да 70,2%. Сацыялінгвістычная сітуацыя па-рознаму ўплывае на асноўныя разнавіднасці нацыянальнай беларускай мовы – літаратурную мову з яе пісьмова-кніжнай і вуснагутарковай формамі, тэрытарыяльныя дыялекты і гарадское прастамоўе.

Сучаснай беларускай літаратурнай мове характэрна тэндэнцыя да “элітарызацыі” і паступовага аддалення ад мовы асноўнай масы насельніцтва, што выяўляецца як у згуртаванні па моўнай прыкмеце параўнальна вузкага кола носьбітаў, так і ў актывізацыі нацыянальна-пурыстычных асаблівасцей. Літаратурнай мовай сёння карыстаецца пераважна гуманітарная інтэлігенцыя, прафесійна звязаная з беларускай філалогіяй ці гісторыяй: настаўнікі і выкладчыкі, пісьменнікі, журналісты, а таксама нацыянальна ангажаваныя палітыкі і грамадскія дзеячы дэмакратычнага кірунку, арыентаваная на беларушчыну, патрыятычна настроеная моладзь.

Беларуская нацыянальная эліта падкрэслена словацэнтрычная, яна ўдзяляе павышаную ўвагу дакладнаму выбару слова, яго свежасці, арыгінальнасці і асабліва – непадобнасці на рускі эквівалент з прычыны актыўнага супрацьдзеяння рускамоўнаму асімілятарскаму ўплыву. У выніку ў сучаснай літаратурнай мове пашырэнне атрымліваюць лексічныя паланізмы тыпу *адсотак, амбасада, выстава, зельнік, імпрэза, кіроўца, наклад, перыёдык, радавод, слынны, стасунак, танчыць, улётка, цікавостка*, а таксама ўкраінізмы накшталт *аповед, закалот, заўсёдняк, напруга, насалода, напрыканцы, пасадавы, размоўнік, расповед*. Актыўна ўводзяцца ва ўжытак адпаведныя азначанай тэндэнцыі наватворы: *адмысловец, кружэлка, летнік, лецішча, лярня, месціч, мінак, моладзевы, небасяг*. Пры гэтым польскі ўплыў з’яўляецца вызначальным, бо закранае стылістычны і нават граматычны ўзроўні мовы. Так, у маўленні назіраецца паступовая нейтралізацыя стылістычна маркіраваных лексем польскага паходжання (*вайсковец, высылкі, гарбата, кавярня, паганства, паліць, паходня, пачувацца, ходнік, чыннік* і да т.п.). Магчыма, прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі падсвядома ўспрымаюць польскую мову як своеасаблівы “мост” у свет заходняй, еўрапейскай цывілізацыі.

Можна адзначыць наступныя разнавіднасці польскага ўплыву ў марфалогіі: змена граматычнага значэння мужчынскага роду на жаночы ў некаторых назоўніках (*заля, тэза, філія*); граматычнае афармленне пры дапамозе канчатка *-а* назваў асоб мужчынскага роду, у выніку чаго перавага аддаецца польскаму паходжання суфіксу *-а*: *абаронца, вядоўца, выступоўца, збаўца, злачынца, знаўца, кіроўца, пераможца, спадкаемца, творца*; пашырэнне канчатка *-у (-ю)* ў родным склоне назоўнікаў мужчынскага роду, якія называюць канкрэтныя аб’екты: *банку, вобразу, году, гораду, з’езду, інстытуту, камітэту, клубу, матчу, народу, нумару, палацу, панядзелку, плану, праекту, рэгіёну, суду, універсітэту, факультэту*.

У сферы сінтаксісу польскамоўны ўплыў праявіўся ў пашырэнні шэрагу спецыфічных канструкцый: 1) канструкцыя ідэнтыфікацыі з дзеясловам-звязкай *ёсць* і прызвязачным кампанентам, выражаным творным склонам іменнай часціны мовы: *Пераход на мову за межамі сваёй групы ёсць у пэўнай ступені выклікам і дэманстрацыяй сваёй асобнасці...* [2, 30]; *Менавіта суверэнітэт ёсць падмуркам і для захавання самабытнай культуры, і для захавання і адраджэння мовы* [2, 40]; 2) канструкцыя з дзеясловам *мець* у якасці звязкі ў састаўным выказніку: *кангрэс мае прайсці, сход меў пачацца*; 3) спалучэнне *па* + месны склон у значэнні ‘пасля чаго-небудзь’: *па сканчэнні саміту*; 4) канструкцыя з прыназоўнікам *праз* са значэннем прычыны: *супрацоўніцтва праз запатрабаванасць, візіт спынены праз абвастрэнне тасункі*; 5) канструкцыя з прыназоўнікам *ад* з часавым значэннем: *ад абеду, ад пачатку, ад 1991 г., ад развалу Савецкага Саюзу*; 6) выраз у часе з тэмпаральна-аб’ектным значэннем: *у часе матчу*; 7) спалучэнне *браць удзел*.

Мясцовыя народныя гаворкі ў свой час адыгралі выключную ролю ў стаўленні беларускай літаратурнай мовы, бо з’яўляліся непасрэднай базай і галоўнай крыніцай яе фарміравання, але сёння спрадвечнае этнічнае маўленне беларусаў (“вясковая гутарка”) парадаксальна развіваецца пад уздзеяннем не свайго, а суседняга літаратурнага стандарту, што асабліва выразна бачна на лексічным узроўні (*аўгуст, вабішчэ, вочарадзь, кварціра, красівы, клюква, случай, укусны, урэдны, январ* і многія іншыя словы актыўнага ўжытку). Канвергентны вектар эвалюцыі сучасных беларускіх дыялектаў у адносінах да рускай мовы фактычна вядзе да разбурэння іх нацыянальнай спецыфікі і дае падставы некаторым даследчыкам называць гэтыя моўныя ўтварэнні “паўдыялектамі” [3, 252]. У адрозненне ад шматлікіх індывідуальных праяў змешанага маўлення паўдыялект мае пэўную сістэмна-структурную арганізацыю і адносна стабільны узус. Для носьбітаў гэта цалкам арганічны і самадастатковы сродак штодзённай камунікацыі.

Што да прастамоўя, то яно ў якасці формы гарадскога маўлення малаадукаваных слаёў насельніцтва на беларускай аснове рэальна не складалася і ўяўляе сабой па сутнасці мноства стыхійна і ў рознай ступені русіфікаваных (або беларусізаваных) ідыялектаў асобных прадстаўнікоў соцыуму. Менавіта гэту з’яву часта абазначаюць пэярэтыўнай намінацыяй “трасянка”. Яна не мае ні выразнай структурнай акрэсленасці, ні канкрэтнага моўнага субстрату ў сваёй аснове (беларускага ці рускага), ні хаця б прыблізнай арыентацыі на ўласную гутарковую “норму”, а значыць, не мае і перспектывы для далейшага самастойнага развіцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Национальный состав населения Республики Беларусь и распространённость языков: Статистический сборник. Т. I. – Минск, 2001. – 452 с.
2. Мячкоўская Н.Б. Мовы і культура Беларусі: Нарысы / Н.Б. Мячкоўская. – Мінск: Права і эканоміка, 2008. – 347 с.
3. Клімаў І.П. Трансфармацыя беларускіх дыялектаў: тэарэтычныя перспектывы даследавання / І.П. Клімаў // Беларуская мова ў культурнай і моўнай прасторы Слав’і: Матэрыялы Міжнар. навук. канф. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – С. 250 – 254.